

ДВОРЯНСЬКІ РОДИ БЕССАРАБІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Л.Ф.Циганенко

(кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статтє рассматривается деятельность представителей дворянских родов Бессарабии, их участие в общественно-политической жизни края в XIX – начале XX вв.

The article describes social activities of the Bessarabian nobility representatives, their participation in the social and political life of the region in the XIX-th – the beginning of the XX-th centuries.

З проголошенням України незалежною державою в центрі уваги історичної науки постала проблема формування української еліти, першим кроком для вирішення якої є дослідження історії становлення і розвитку регіональних еліт, історії окремих родів або їх видатних представників.

Незважаючи на те, що історія дворянського стану має значну історіографію, робіт, які б так чи інакше торкалися проблем регіональних особливостей розвитку дворянських родин, їх ролі та внеску у розвиток краю, лічені одиниці. Тому ми не маємо можливості запропонувати будь-яку їх класифікацію.

Чимало праць і статей з історії та генеалогії дворянства вийшли у другій половині XIX – на початку XX ст., коли інтерес до цього питання було активізовано. В роботах зібрано різноманітний фактичний матеріал, висвітлено широке коло питань, які торкаються становища дворянства імперії у XIX – на початку XX ст., досліджено історію відомих дворянських родин (1). Наступний крок у науковому становленні вітчизняного родознавства пов'язаний з дослідженнями Г.О.Милорадовича, О.М.Лазаревського та В.Л.Модзалевського (2). Використання широкої джерельної бази, критичне ставлення до неї, застосування теоретичних і методологічних надбань загальноєвропейської генеалогії вирізняють творчий доробок цих дослідників.

Роботи радянських істориків, які висвітлювали різні історичні та суспільні аспекти розвитку окремих дворянських родин, з огляду широкої джерельної бази та глибокого аналізу фактичного матеріалу, також не втратили свого значення (3).

Значно зріс інтерес до історії дворянської верстви останнім часом, визначилися нові підходи до її дослідження. З початку 90-х рр. XX ст. спостерігається поживлення родознавчих студій. Сьогодні у цій галузі плідно працюють В.В.Кривошея, І.М.Стойчева, А.П.Коцур і М.В.Мандрик, В.С.Шандра, В.В.Томазов та інші (4). Характерною рисою сучасної історіографії історії дворянства є розгляд окремих питань або хронологічно обмежених періодів, а також наявність різних, іноді прямо протилежних поглядів. Однак досі в історіографії відсутні розробки, присвячені формуванню регіональної дворянської еліти в Бессарабії, інтеграції її в російський дворянський стан, ролі окремих дворянських родин в історії регіону.

Дворянство як вищий правлячий стан у Російській імперії виникло на ґрунті державної служби. Юридичне оформлення дворянства як суспільної верстви почалося ще за Петра I, а завершилося за Катерини II «Жалуваною грамотою дворянству» (1785 р.). У ній закріплювалися та узагальнювалися всі особисті, майнові та станові права цієї групи.

З розширенням Російської імперії та включенням до її складу нових територій, статус російського дворянства (зі збереженням певних особливостей, а іноді й обмежень) отримувала знать приєднаних територій: остзейське дворянство Прибалтики, лицарство Фінляндії, смоленська шляхта, татарські мурзи, бессарабське боярство.

Представники шляхетного стану зробили помітний внесок у розвиток суспільних інститутів XIX ст. Перебуваючи в привілейованому становищі, регіональне дворянство займало ключові посади в ієрархії державного управління і провідні позиції у культурно-освітній сфері. Завдяки цьому його представники мали можливість реалізувати свої політичні й творчі плани, виявити свої здібності в багатьох сферах суспільного життя. Не було винятком і бессарабське дворянство.

Шляхетні роди Бессарабії дали світові відомих політичних та культурно-освітніх діячів – Сергій Юлійович Вітте (Голова Кабінету Міністрів Російської імперії), Лев Аристович Кассо (міністр освіти); видатних дипломатів – Олександр Іванович Нелідов, Дмитро Федорович Стурт, князь Григорій Львович Кантакузин, Анатолій Миколайович і Василь Миколайович Крупенські; політичних діячів – Павло Миколайович Крупенський, Володимир Митрофанович Пуришкевич (члени Державної Думи), Дмитро Миколайович Семиградов (член Державної Ради Росії).

Шляхетно-титуловане дворянство, на відміну від інших представників цього соціального стану,

мало свою історію зародження та розвитку і властиві лише йому суспільно-політичні й культурно-освітні риси та цінності. Саме завдяки їм вищезгадана група дворянських родів посідала помітне місце на історико-політичній арені минулих століть.

Серед бессарабського дворянства було декілька титулованих княжих родів: греки Кантакузини та Мурузі, вірменин Манук-бей, росіяни Волконські та Святополк-Мирські. Баронський титул мали Розени та Стурти, а також російський генерал Вейсман фон Вейсенштейн Отто Адольф. На початку ХХ ст. до бессарабського дворянства були включені дворяни з графського роду Перовських-Петрово-Соловово.

Значною повагою в області і пізніше в губернії користувалися дворяни з молдавських родів – Катаржи, Ришкани, Донічі, Стаматі, Крісті, Стурдзи, Казимири, Бальши, Богдани; з українських – О.Терлецький, С.Вишневський, З.Коленко, П.Смоленський, М.Лішин, О.Митрофанов, О.Константинович, Г.Навроцький, О.Дьяченко, М.Аленич; із грецьких – М.Вардалах; із польських – Я.Бродецький, О.Бучацький, П.Венцовський, Л.І.Жебровський, А.Жолкевський, Т.Міхаловський, Б.Остольський, Ю.Янковський, Доліво-Добровольські, Держинські, Писаржевські, Сициньські; з голландських – К.Гартінг; із російських – Ю.Абрамов, І.Бурський, А.Вишняков, Л.Гузель, О.Демидов, М.Сербінов; з білоруських – Ц.Шишко, Б.Борткевич, М.Окулич, К.Беліна-Белікович, М.Врублевський (5).

Протягом ХІХ – початку ХХ ст. в управлінні Бессарабією змінилося багато адміністраторів (намісників, губернаторів, предводителів дворянства), кожен з яких залишив свій слід (більш чи менш вагомий) в історії краю. Імена більшості з них до цього часу залишаються маловідомими. Проте їхня службова діяльність багато в чому визначила поступовий розвиток Бессарабії означеного часу.

Перший бессарабський предводитель дворянства – Ришкан Дмитро Костянтинович був представником відомої в Молдавському князівстві родини. В числі перших молдавських бояр він прийняв у 1812 р. російське підданство. У червні 1814 р. відбулася перша значна акція місцевої знаті та бессарабських поміщиків: збори з метою обговорення питання про направлення депутації бессарабського дворянства до імператора Олександра І. На той час статус бессарабських бояр не мав чіткого визначення, і це породжувало в середовищі боярства боротьбу між різними групами. Як зазначав пізніше віце-губернатор краю Я.М.Крупенський, «стосунки між представниками боярства виражались у розбратах, особистих чварах, суперечках і вічному політиканстві» (6, 90). Бессарабське боярство домагалось, щоб нова влада визнала його привілеї та права, урівняла його в правах з російським дворянством. У відділі рукописів Національної бібліотеки ім. В.Вернадського зберігається протокол цього зібрання, підписаний 52 особами. Делегація, відправлена до імператора, складалася з трьох депутатів – Дмитра Ришкана, Івана Стурдзу й Йордакія Букшанеско (7, 2). Вона мала довести до відома царя вимоги бояр щодо збереження їх станових привілеїв, а головне – домогтися рівноправ'я молдавських бояр і російського дворянства.

Царський уряд розумів, що без надання місцевому нобілітету традиційних для імперії форм, без створення депутатських зборів буде важко сформувати управлінські та судові установи, в яких традиційно головувало дворянство. Намагання уряду вилилися у спроби створити родовідні книги, а Дмитро Ришкан підписував їх вже як «маршал дворянства», хоча дворянське зібрання формально ще не було утворено.

Після публікації «Статуту створення Бессарабської області» 25 червня 1818 р. у Кишиневі відбулися збори дворян краю, де Д.К.Ришкан, випередивши п'ятьох кандидатів і набравши 154 голоси з 200, став легітимним предводителем дворянства Бессарабії.

Під головуванням Д.Ришкана в Бессарабії було створено дворянську комісію, головне завдання якої полягало у перевірці документів, що надавали право на отримання статусу спадкового дворянства. Результатом роботи комісії став алфавітний список бессарабських дворян. Це дало можливість приступити до формування головного корпоративного органу бессарабських дворян – Дворянських зборів, обрання предводителів та депутатів дворянства.

Залишивши у січні 1822 р. посаду предводителя Бессарабського дворянства, Д.К.Ришкан брав активну участь у житті дворянської громади краю.

Розповідь про династію Ришканів буде неповною, якщо не згадати ще одного відомого представника цієї родини – Єгора Леопольдовича Ришкан-Держинського, котрий з 1872 по 1874 роки виконував обов'язки предводителя дворянства Бессарабської губернії.

Є.Л.Ришкан-Держинський – представник змішаної родини, де переплелось молдавське та польське коріння. Батько Єгора Леопольдовича походив з дворянського роду Держинських, що оселився в Бессарабії у 20-х роках ХІХ ст., а мати – представниця молдавського боярського роду Ришканів. Понад 10 років Є.Ришкан-Держинський присвятив військовій кар'єрі, у 1868 році вийшов у відставку в чині майора і зайнявся громадськими та господарськими справами.

Ришкан-Дерожинський брав активну участь у роботі земства. У 1870 і 1874 рр. був членом Бессарабської обласної, пізніше губернської земської управи. Вершиною його кар'єри було обрання на посаду бессарабського предводителя дворянства на виборах 9 лютого 1872 р. Під його головуванням у 1873 р. у Кишиневі відкрито реальне училище, Бессарабська область отримала статус губернії, в Аккерманському повіті було відкрито учительську семінарію, в Кишиневі почав роботу міський громадський банк. Сам Єгор Леопольдович був одним із засновників Бессарабсько-Таврійського банку.

За плідну роботу Є.Л.Ришкан-Дерожинському пожалувано придворне звання камер-юнкера, а у 1873 р. він отримав відзнаку за поземельне облаштування колишніх державних селян (8).

Серед представників центрального уряду, діяльність яких була пов'язана з нашим краєм, потрібно виділити постать Бессарабського військового та цивільного губернатора генерал-майора Павла Івановича Федорова, якого за масштабами його енергійної діяльності сучасники порівнювали з князем Г.Потьомкіним (9, 42). Його двадцятирічна діяльність (1834 – 1854 рр.) – це ціла епоха в історії Бессарабії. Згадаємо деякі епізоди, пов'язані з діяльністю П.І.Федорова: у 1835 р. в Кишиневі була заснована типографія; 1836 р. – освячений кафедральний собор у Кишиневі; у 1839 р. – створена Бессарабська палата державного майна; побудована дорога з Кишинева до Бельць. В 1840 р. завдяки наполегливості П.І.Федорова між Аккерманом і Овідіюполем було введено пароплавне сполучення; в Бессарабії була створена постійно діюча лісова варта для запобігання та боротьби з лісовими пожежами; у 1841 р. у краї вперше була запроваджена «рассылная по уездам корреспонденция» (10, 147). Багато корисного зробив П.І.Федоров щодо благоустрою бессарабських міст, зумів наблизити столицю краю Кишинів до європейського рівня, втілюючи у життя плани, які були розроблені ще його попередниками – намісником О.М.Бахметьевим та губернатором І.М.Гартингом. Діяльність П.І.Федорова гідно оцінена урядом: у 1841 р. він був уже в чині генерал-лейтенанта, а у відставку вийшов у чині генерала від інфантерії.

Активну участь у суспільно-політичному житті краю брав Михайло Олександрович Кантакузин (1812 – 1882 рр.) – представник відомого на Балканах і в Росії грецького князівського роду. Отримавши освіту в Дрезденському кадетському корпусі, він приступив до військової служби в одному з полків грецької армії, а у 1838 р. перейшов на службу до армії Російської імперії. Після виходу в 1842 р. у відставку місцем свого мешкання обрав Бессарабію, де здавна жили та володіли земельною власністю представники його родини. Будинок батька Михайла Олександра Матвійовича був одним із кращих у Кишиневі. Під час перебування в краї його часто відвідував О.С.Пушкін (11,10).

В Бессарабії Михайло Олександрович брав активну участь у дворянських станових організаціях: 1844 р. – хотинський повітовий предводитель дворянства; 1856 р. – член делегації бессарабського дворянства до імператора Олександра II; 1857, 1860, 1863 роки – предводитель бессарабського дворянства. У 1869 р. М.О.Кантакузина було обрано вчетверте на посаду бессарабського предводителя дворянства, ці обов'язки він виконував до 1872 р. У дуже складний час реалізації буржуазних перетворень і реформ, упродовж майже 15 років, М.О.Кантакузин виконував обов'язки голови дворянської спільноти краю, активно займаючись організацією діяльності земств, піклуючись про шкільні заклади, лікарні тощо.

Багато відомих особистостей походили з дворянських родів бессарабської землі. Представники одного з них – Крупенські керували місцевим нобілітетом протягом майже 17 років. Це була одна з найбагатших родин краю, її сукупна земельна власність складала понад 15 тис. десятин землі. Свого часу лідер більшовиків В.І.Ленін називав Бессарабію «Імперією Крупенських». Служба в дворянських корпоративних організаціях була для Крупенських сімейною традицією. З цієї родини вийшли два російських дипломати, два депутати Державної Думи, три губернських предводителя дворянства. Рід Крупенських походив від поляків, які осіли в Молдавському князівстві й нажили там як велике багатство, так і визначне становище у суспільстві. Засновниками бессарабської гілки Крупенських стали два брати – Матвій і Тудор (Федір), сини молдавського боярина та великого землевласника Йордакія (Георгія) Крупенського (12).

В колах бессарабських дворян до представників родини Крупенських ставилися неоднозначно: від повного неприйняття та ненависті до відкритого шанування і підтримки. Єдине, що визнавали всі – це їх родинне прагнення до влади, енергійність і наполегливість. Князь Д.С.Урусов, який у 1903-1905 рр. був бессарабським губернатором, так згадував цю родину: «Несомненным особняком среди бессарабского дворянства стояла огромная семья Крупенских, имевшая, как говорили, в дворянском собрании 52 голоса, считая женские доверенности» (13, 138). На початку ХХ ст. Крупенські були відомі не тільки в Бессарабській губернії, де без них не обходилася жодна громадська організація. Представники цієї родини знаходилися при імператорському дворі, в Державній Думі, в армії на генеральських посадах, були дипломатами і навіть керували Петербурзькою конторою

імператорських театрів.

Крупенський Микола Матвійович, який обіймав посаду бессарабського предводителя дворянства з червня 1866 по березень 1869 років, народився у 1822 р. в родині бессарабського віце-губернатора Матвія Єгоровича Крупенського. Його мати Катерина Христофорівна – представниця відомого грецького аристократичного роду Комнено. До 35 років Микола Матвійович знаходився на військовій службі. Після повернення до Бессарабії з 1857 р. брав активну участь у діяльності дворянських корпоративних організацій. У 1869 р. обирався на посаду хотинського предводителя дворянства, а у 1866 р. став обласним предводителем. Після закінчення терміну служби у дворянській корпоративній організації, з 1869 р. займався господарськими та родинними справами.

Його син Михайло Миколайович Крупенський з 1897 по 1905 рр. був лідером бессарабського дворянства. У 1878 р. хотинські повітові земські збори обирають М.М.Крупенського почесним мировим суддею. На цю посаду він обирається ще декілька разів.

На дворянських зборах у січні 1881 р. Михайла Миколайовича було обрано хотинським предводителем дворянства, на цій посаді він перебував чотири виборчих терміни до 1893 р. Двічі (у 1897 і 1899 роках) М.М.Крупенський обирався бессарабським губернським предводителем дворянства, залишаючись в цій якості до 10 січня 1905 р. Бессарабський губернатор князь С.Д.Урусов так характеризував бессарабського предводителя: «В особенности гуманен и мягок характером был губернский предводитель дворянства Михаил Николаевич <Крупенский>, милейший и благороднейший человек...» (13, 139-140).

Олександр Миколайович Крупенський (1861-1939 рр.) розпочав кар'єру в 1885 р. з посади службовця канцелярії І розряду в Подільському депутатському дворянському зібранні, отримавши невдовзі чин губернського секретаря. У 1887 р. О.М.Крупенський переїжджає до Бессарабії, де знаходилася його родина та родинний маєток. Він служив почесним мировим суддею, попечителем різних закладів та установ, предводителем дворянства. Декілька разів О.М.Крупенський обирався почесним мировим суддею в Хотинському, Сорокському, Кишинівському повітах; чотири рази обирався на посаду почесного піклувальника Кишинівського реального училища.

В січні 1908 р. Олександра Миколайовича було обрано предводителем бессарабського дворянства, обов'язки якого він виконував до січня 1912 р. На період його керівництва шляхетним станом краю припала важлива дата – 100 річчя приєднання Бессарабії до Росії. Вивчивши значне коло документів і матеріалів, зібравши відповідні архівні джерела, він підготував до видання книгу, присвячену історії бессарабського дворянства, яка вийшла у Санкт-Петербурзі в 1912 р. під назвою «Краткий очерк о бессарабском дворянстве (1812-1912) к столетнему юбилею Бессарабии». На сьогодні це фактично єдина робота, яка репрезентує регіональну історіографію дворянства Бессарабії.

Наступні зміни в розвитку Бессарабії, її включення до складу Румунії О.М.Крупенський сприйняв досить негативно і у 1919 р. емігрував до Франції, де продовжив активну громадську діяльність, як-от: був головою Руської монархічної партії емігрантів-монархістів, головою Вищої монархічної Ради, очолював комітет допомоги Бессарабії. За його підтримки у Версалі було відкрито Російський кадетський корпус (14).

Багато цікавих особистостей своїм народженням, вихованням або службою були пов'язані з бессарабською землею. І не так важливо, якої національності вони були – молдавани чи росіяни, українці чи греки. Цінно, що кожен із них своїм служінням Батьківщині сприяв подальшому розвитку рідного краю, народу. Поза нашою увагою залишилося чимало видатних постатей, які за походженням були бессарабцями. Вони чекають на своїх дослідників.

1. Щербатов М.М. О старинных степенях чинов в России, в которых благородные службу проходили, и как были из одной в другую жалованы, а также о чинах и о их должностях. – М., 1784; Ювеналий (Воейков) И.Г. Историческое родословие благородных дворян Войковых. – М., 1792; Щербина М.П. Биография генерал-фельдмаршала князя М.С.Воронцова. – СПб., 1858; Савелов Л.М. Опыт библиографического указателя по истории и генеалогии российского дворянства. – М., 1893.
2. Милорадович Г.А. Малороссийское дворянство. – Чернигов, 1890; Лазаревський О.М. Люди старой Малороссии: Лизогубы, Милорадовичи, Миклашевские, Свечки. – К., 1882; Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.1. – К., 1908; Т. 2. – К., 1910; Т. 3. – К., 1912; Т. 4. – К., 1914.
3. Соловьев Ю.Б. Правительство и политика укрепления классовых позиций дворянства в конце 19 в. // Внутренняя политика царизма (середина XVI – начало XX вв.). – Л., 1967; Эйдельман Н.Я. Ищу предка. – М., 1970; Корелин А.П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян // История СССР. – 1978. – № 3; Менц С.С. Социальная психология российского дворянства последней трети XVIII – первой трети XIX вв. в освещении источников мемуарного характера. – М., 1981.

4. Кривошея В.В. Полковник Дм. Чечель і його рід // Наукові записки з історії України Кіровоградського державного національного університету ім. В.Винниченка. – 1997. – № 6; Стойчева І.М. Історія дворянського роду Попових // Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – 2000. – № 5; Коцур А.П., Мандрик М.В. Національна ідея в інтелектуальній спадщині української та російської еліти кінця XVIII- XX ст. – Чернівці, 2000; Шандра В.С. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (1822-1874): структура, особовий склад, архів //Архіви України. – 2001. – № 3; Томазов В.В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005.
5. Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесенным в дворянскую родословную книгу по 1-е янв. 1901 г. – Кишинев, 1901.
6. Крупенский А.Н. Краткий очерк о бессарабском дворянстве. 1812-1912. К столетнему юбилею Бессарабии. – СПб., 1912.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського. – V.925. Постановление депутатов дворянства, духовенства Бессарабии о создании комитета 12 для утверждения молдавских прав, привилегий и обычаев. 1815 г. (рукопись).
8. История Бессарабии /От истоков до 1998 г. /Перевод с румынского языка. – Кишинэу, 2001.
9. Халиппа И.Н. Основные исторические данные о Бессарабии // Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Т. II. – Кишинев, 1902.
10. Абакумова-Забунова Н.В. Русское население городов Бессарабии XIX в. – Кишинев, 2006.
11. История Молдавской ССР: В 2 т. – Т. 1. /Под ред. Л.В.Черепнина, Я.С.Гросула, Ю.И.Иванова и др. – Кишинев, 1965.
12. Лашков Н.В. Столетие присоединения Бессарабии к России. 1812-1912 гг. – Кишинев, 1912.
13. Урусов С.Д. Записки губернатора. – Кишинёв, 1910.
14. www.bessarabia.ru